

AGRÁTÖRTÉNETI SZEMLE V, 1963 (1—2, 3, 4, SUPPLEMENTUM)

Prikazujući u posljednjem svesku HZ (XVI, 1963, 339—344) priloge iz agrarno-historijskog časopisa Mađarske akademije nauka, imali smo pred sobom dva sveska za g. 1962 (IV, 1962, 1—2, 3—4); budući da smo naknadno primili i ranije sveske tog časopisa, osvrnut ćemo se ovdje ukratko na tu ediciju u cjelini. Prva dva godišta (I, 1957, 1—2, 3—4; II, 1959, 1—4) objavljena su u litografskoj tehnici, bez pojedinačnih rezimea na stranim jezicima uz svaki prilog. Tek s trećim godištem (III, 1961, 1, 2, 3—4) časopis dobiva novu opremu i tehniku tiska, a istodobno je svakom radu iz rubrikâ *Rasprave* i *Prilozi* pridodan iscrpan rezime na ruskom i njemačkom jeziku. Napominjem da je sv. 2 toga godišta u cjelini posvećen Samuelu Tessediku (1742—1820), istaknutom ugarskom agrotehničkom piscu i reformatoru, prirodnjaku i pedagogu, u povodu 140-god. njegove smrti.

Upravo služeći se detaljnim rezimeima prikazali smo prethodno (IV) godište časopisa. U želji da stranom čitaocu omogući što bolji uvid u rezultate istraživanja mađarskih agrarnih historičara, redakcija je priredila u posljednjem godištu (V) uz redovna četiri broja tzv. *Supplementum*, koji sadrži prijevod — na jednom od svjetskih jezika — integralnog ili tek nešto skraćenog teksta najvažnijih priloga iz ranijih svezaka časopisa. Tako na tom mjestu nalazimo na engleskom jeziku rad I. Szabó a, Predij. Razmatranja iz oblasti rane ekonomsko-socijalne historije Mađarske (V, 1—2, 3), a na njemačkom jeziku posmrtno objavljeni prilog V. Sándora, Mehanizacija vršidbe žitarica u Mađarskoj (IV, 3—4). U tim raspravama govorimo detaljnije u prikazu svezaka u kojima su izvorno objavljene.

Posljednje godište časopisa obuhvaća u tri sveska 580 str., a uz rasprave donosi rubrike *Prilozi*, *Kronika* i *Recenzije*, kao i prethodno godište. Osvrnut ćemo se najprije na rasprave, a zatim prikazati manje priloge, kronološkim redom po periodu koji obrađuju, posluživši se pri tom iscrpnim rezimeima.

Međutim, treba prije svega upozoriti na jednu značajnu akciju koju je pokrenula redakcija časopisa. Za sv. 1—2 priredio je I. Bersényi, kao redaktor, na pedesetak strana (241—299) bibliografski pregled agrarnohistorijskih monografija kao i priloga objavljenih u preko 40 časopisa iz god. 1957—59. Pretežno su zastupani sovjetski i drugi istočnoevropski radovi, ali je također znatan dio prostora posvećen zapadnoevropskom agraru (u prvom redu engleskom i njemačkom području). Građa je svrstana u četiri glavna dijela (I Opća djela; II Istočna Evropa; III Srednja, Zapadna i Južna Evropa; IV Izvanevropske zemlje) a unutar njih po zemljama na koje se rasprave odnose. Obrada pojedinih zemalja neujednačena je u pogledu potpunosti, što nesumnjivo ima svoje razloge u objektivnim teškoćama međunarodne razmjene naučnih publikacija. Jugoslavija je, npr., predstavljena sa svega šest bibliografskih jedinica; uz monografije B. Svode (Stare vinogradarske kurije i klijeti, Zagreb 1957) i V. Bratulića (Rovinjsko selo, Zagreb 1959), zabilježen je prijevod na ruskom jeziku knjige F. Čulinovića o seljačkim bunama u Hrvatskoj (Moskva 1959) i po jedna rasprava sovjetskih historičara J. V. Bromleja, L. A. Šafrove i V. V. Zelenina iz sovjetskih časopisa.

Budući da je ukupan opseg ovog pregleda daleko nadmašio očekivanja redakcije, to je na zahtjev Mađarske akademije nauka daljnji rad na tome preuzeo Poljoprivredni muzej Mađarske, postavivši sebi za cilj pokretanje stalne međunarodne agrarnohistorijske bibliografije. S tim u vezi uputila je redakcija časopisa poziv svim

zainteresiranim autorima i nakladnicima da redovno dostavljaju svoja djela i izdanja Poljoprivrednom muzeju Mađarske, kako bi mogla biti uvrštena u spomenute bibliografske preglede: »Izrada tekuće međunarodne agrarnohistorijske bibliografije je veoma odgovoran zadatak. Taj zadatak moći će bibliografska sekcija Odjeljenja za agrarnu historiju Poljoprivrednog muzeja potpuno izvršiti samo ukoliko će se moći s jedne strane osloniti na podršku znatne međunarodne grupe suradnika, a s druge strane ako joj pomognu autori i izdavači šaljući po jedan primjerak svojih odn. u svojem izdanju objavljenih rasprava i monografija na adresu Odjela za agrarnu historiju Poljoprivrednog muzeja Mađarske (Die Agrargeschichtliche Abteilung des Ungarischen Landwirtschaftlichen Museums, Budapest XIV, Városliget, Széchenyi-sziget). Primljene publikacije bit će uvrštene u *Bibliografiju*, koja će se stalno besplatno dostavljati pošiljaocu.« U interesu je jugoslavenskih agrarnih historičara da se tom pozivu što savjesnije odazovu.

Među *Raspravama* istaknuto mjesto pripada opsežnom radu pod naslovom: »Predij. Razmatranja iz oblasti rane ekonomsko-socijalne historije Mađarske« (1—49, 301—337; skraćeni tekst na engl. jeziku u Suppl. 1—24), u kojem I. Szabó obrađuje problem stvarnog ekonomsko-socijalnog sadržaja termina *predium*, što ga u izvorima iz perioda od 11—13. st. nosi veliki dio seoskih naselja u Mađarskoj. Autor utvrđuje da je predij u to vrijeme naziv za vlastelinsko gospodarstvo (bilo za same gospodarske zgrade ili za čitav posjed, dakle uključivši i zemljište uz te zgrade), da bi ga se razlikovalo od ostalih seoskih naselja koja označuju termin *villa*. Analizirajući podatke iz četrdesetak očuvanih isprava iz vremena prije 1250, koje govore o blizu tisuću i tri stotine različitih osoba na 118 predija, Szabó zaključuje »da je osnovu za radnu snagu na prediju, kao vlastelinskom poljoprivrednom pogonu, gotovo potpuno davalo robovsko pučanstvo«. Autor, međutim, detaljno razmatra stvarni položaj toga sloja, pa ističe da je on tek manjim dijelom pripadao kategoriji robova antiknog tipa (*servus*, *mancipium*). Pretežno se radi o robovima koji raspolažu kućom i dvorištem odn. zemljištem, tako da se u njihovom položaju već odražava prijelaz iz ropstva u podložništvo, premda je na predijima taj proces polaganije napredovao negoli u drugim seoskim naseljima gdje nije bilo vlastelinskih gospodarstava. Poriijeklo spomenutog robovskog sloja vidi autor dijelom u podložnom stanovništvu koje su Mađari doveli sa sobom prigodom naseljavanja u Podunavlju, a dijelom u podvrgavanju starosjedilaca na tom području, u dovođenju zarobljenika iz novih ratnih pohoda kao i u unutrašnjem raslojavanju mađarskog društva, naročito nakon osnutka kraljevstva.

U procesu slabljenja vlastelinske ekonomike, od sredine XIII st., postepeno nestaju razlike između prvobitno robovskog stanovništva (koje prelazi u status kmetskih podložnika) i prvobitno potpuno ili djelomično osobno slobodnog stanovništva, koje se pod pritiskom feudalnih gospodara stapa s njim u jedinstveni podložnički stalež seljaka-kmetova. Sredinom XIV st. preostali su na mađarskom tlu još samo rijetki tragovi vlastelinskih gospodarstava tipa predija, koji djeluju u okvirima prirodne privrede. Nova pojava su alodijalni pogoni, usmjereni na tržišnu proizvodnju; radnu snagu na njima osigurava kmetska tlaka, a značajan je udio i najamnog rada.

Napuštanjem predijalnih gospodarstava prediji se većinom pretvaraju u sela (*villae*), ali je bilo i mnogo slučajeva, napose kod manjih predija ili ako su se ovi nalazili uz oveća seoska naselja, da su s prestankom povezanosti podložnog stanov-

ništva uz predijalni pogon njegova zemljišta opustjela — tako da od XIV st. termin *predium* označava uglavnom nenaseljeno zemljište, pustoselinu.

Dvije rasprave obrađuju srodnu, veoma zanimljivu temu: osobine žitarica prije jednog i po odnosno dva stoljeća, na temelju slučajno sačuvanih i nedavno otkrivenih uzoraka iz onog vremena. I. B o g d á n, Zs. P a p p i M. S z a b ó (50—66) izvršili su analizu pšeničnih, raženih, ječmenih i zobnih zrna, što ih je 1767. prilikom procjene žetvenog prinosa poslao Ugarskom namj. vijeću žitarski povjerenik iz Esztergoma. Autori objavljuju više tabela s rezultatima različitih mjerenja sačuvanih uzoraka kao i dvanaest njihovih fotografija; nesumnjivo će i naše agrarne historičare zanimati da je ispitivanjem utvrđena težina u kg za jednu tadašnju požunsku mjeru pojedinih žitarica, i to: pšenice 47,97 kg; suražice 41,38 kg; raži 36,00 kg; ječma 33,29 kg i zobi 20,47 kg. U drugom prilogu donose I. W e l l m a n n, Gy. M á n d y i J. M e s c h (441—483) rezultate analize nekoliko klasova pšenice iz 1821, što su pronađeni u spisima Sedmogradskog gubernija.

L. T i l k o v s z k y (67—93) prikazuje rad mađarskog agrarnog stručnjaka iz prve polovine 19. st. Jánosa Balásházyja. Autor utvrđuje da se Balásházy nije u naučnim istraživanjima oslanjao samo na rezultate suvremene njemačke stručne literature i svojih prethodnika u Ugarskoj, nego i na iskustva koja je stekao dijelom kao upravnik veleposjeda grofova Váy, a dijelom na vlastitom omanjem dobru u blizini Debrecina.

U ovom godištu redakcija časopisa dala je, po ustaljenoj praksi, riječ i jednom sovjetskom piscu. A. M. A n f i m o v (Moskva) objavljuje raspravu: »Prilog pitanju utvrđivanja ekonomskih tipova poljoprivrednih gospodarstava u Rusiji potkraj 19. — početka 20. st.« (338—360).

I. D o l m á n y o s nastavlja sa svojom opsežnom obradom problema agrarnih reformama u Istočnoj Evropi između dva rata. Poslije uvodne rasprave, na koju smo se detaljnije osvrnuli u prikazu prethodnog godišta, autor je dosad objavio još četiri nastavka: Baltičke države (IV, 537—568); Poljska (94—119); Čehoslovačka (361—378); Rumunjska (484—509). S obzirom na važnost toga sistematskog pregleda agrarno-reformnih zahvata prije Drugoga svjetskog rata, bilo bi veoma korisno kad bi kompletirana rasprava našla svoje mjesto u jednom od idućih *Supplementuma*.

Desetak radova u rubrici *Prilozi* donosi zanimljivu građu iz novovjekne agrarne historije različitih krajeva Ugarske, s težištem na problematici XVIII i XIX stoljeća.

A. K u b i n y i objavljuje u prilogu: »Pokret kmetova na posjedu Bijela stijena oko 1520.« (379—383) latinskim jezikom pisanu tužbu seljaka-podložnika s posjeda bana Petra Berislavića u Križevačkoj županiji, protiv vlastelinskog upravnika i drugih službenika.

Na osnovu analiza poreznih popisa u Peštanskoj županiji s kraja XVII i početka XVIII stoljeća, D. K o s á r y utvrđuje (120—132) da je termin »familija« uključivao uz seljačku obitelj u užem smislu i veći broj drugih pripadnika dotične kućne zajednice kao proizvodne jedinice: »To mogu biti rođaci, odvjetcji obitelji, udovice, koji su nesposobni za samostalno gospodarstvo, ali preuzimaju određene poslove, zatim želiri (eventualno djeca tih rođaka), nadalje pastiri, poljoprivredne slugе i druga namještena služinčad, koji su svi potpadali pod kućedomaćina.«

Sličnim problemom bavi se P. H á r s f a l v i u radu: »Podaci o broju poljoprivrednih slugu u 18. stoljeću na području županije Szabolcs« (399—408). Premda su slugе na seljačkim i plemićkim gospodarstvima bile oslobođene poreznih poda-

vanja, popisi županije Szabolcs za 1758. i 1766. daju podatke o tom sloju agrarnog stanovništva, jer su županijski funkcioneri željeli tačno utvrditi tko je sve stvarno slobodan od porezne obaveze. Autor je, zahvaljujući tim podacima, ustanovio da je svega 15% poljoprivrednih slugu bilo zaposleno kod imućnijih seljačkih gazdinstava, dok je 85% pripadalo alodijalnim posjedima; u pogledu raspodjele po gospodarskim granama, podaci pokazuju da je trećina slugu bila zaposlena u stočarstvu, daljnja trećina na obradi oranica, 1/10 u gospodarskoj upravi a ostatak u domaćinstvu i ostalim pomoćnim poslovima na posjedu.

I. Szendrey nastavlja s istraživanjem seljačke privrede na vlastelinstvu Derecske (u blizini Debrecina), koje je obuhvaćalo 16 seoskih općina a pripadalo obitelji Eszterházy; ranije (IV, 201—207) je autor obradio sistem poslovanja na zemljištu općinskih zajednica, dok ovdje (384—398) prikazuje djelovanje seljačkih gospodarstava, koja su na početku XIX st. obuhvaćala 90 hiljada jutara zemljišta. Ocjenivši u cjelini agrarnu privredu na vlastelinstvu Derecske kao nedovoljno razvijenu, Szendrey ističe veću ulogu stočarstva u gospodarstvu podložnika.

U prilogu: »Šumska privreda u županiji Somogy 1700—1879.« (133—152) K. T. Mérey nadovezuje na svoj raniji rad (IV, 193—200) o konstituiranju određenog plodoreda na područje iste županije u toku XVIII i XIX stoljeća. Posebno značenje koje šumska privreda ima u životu županije Somogy objašnjava se time što je potkraj XVIII st. šuma pokrivala 2/3 zemljišta županije, pa je još sredinom XIX st., nakon opsežnih krčevinskih zahvata, šumsko područje zapremalo 40% površine. Iskorištavanje drvnog blaga ograničeno je s obzirom na seljačko stanovništvo (uz pokriće vlastitih potreba u građevnom i ogrjevnom drvu) uglavnom na izradu različitih drvenih predmeta za prodaju; vlastelinske uprave ubirale su znatan prihod od žirovinskog podavanja, a u vlastitoj režiji proizvodile pepeljiku (potašu). Širu eksploataciju drvene građe sprečavale su slabe prometne veze s glavnim trgovinskim centrima. Autorica zaključuje svoje izlaganje prikazom provođenja segregacije i dodjele određenih šumskih parcela seljacima nakon ukidanja feudalnih odnosa.

Daljnji rad o problemima privrednog razvitka iste županije oveći je prilog I. Király: »Promjene u govedarstvu županije Somogy 1848—1944.« (177—210). Iscrpna analiza, popraćena brojnim detaljnim tabelarnim pregledima, vodi autora do ovog zaključka o osnovnim tendencijama u razvitku uzgoja goveda u tom kraju: »Do desetgodišta koje prethodi Prvom svjetskom ratu karakterističan je stalan porast, a nakon toga opadanje i stagnacija.« U periodu najvećeg prosperiteta govedarstva, potkraj XIX st., seljačka gazdinstva se uglavnom orijentiraju na uzgoj krava-muzara. Volove kao radnu stoku nalazimo gotovo isključivo na veleposjedu, što je neprevladani ostatak iz vremena feudalne privrede; u sastavu rogate stoke na veleposjedu udio volova dosiže 1911. čak 48,5%, dok u isto vrijeme kod seljačkih gospodarstava taj udio iznosi tek 2,1%.

G. Kovách prikazuje »Razvitak alodijalnih gospodarstava u županiji Arad u XIX st.« (510—525). Na području, koje su do početka XIX st. sačinjavala državna dobra, zapaža se u periodu komorske uprave jačanje seljačke ekonomike, povećavanje zemljišnih parcela u sklopu seljačkih gazdinstava i stalan porast učešća tih gazdinstava u proizvodnji za tržište. Međutim, kad su na početku istog stoljeća komorska dobra zbog nerentabilnosti prešla u ruke privatnika, dolazi do obratnog procesa: novi posjednici oduzimaju dio po dio seljačkog zemljišta (krčevina, pašnjaka, šuma, pa čak i selišnih oranica i livada), zaokružujući alodijalne majure, a pri-

tisak na radnu snagu seljaka-podložnika putem tlake u stalnom je porastu sve do 1848, premda se tržišna proizvodnja na veleposjedima dijelom oslanjala i na najamni rad.

Na Aradsku županiju odnosi se i prilog-F. Schrama (153—176), u kojem iz rukopisne monografije o županiji Arad mađarskog književnika iz početka XIX st. L. Peretsényi Nagya objavljuje izvod s podacima o stanju vinogradarstva (oko 1805).

U članku: »Radno vrijeme i učinak kod zemljanih radova 1850—1945« (409—420) I. Katona opisuje uvjete pod kojima su se obavljali radovi na izgradnji kanala, brana, putova itd. u periodu nakon ukidanja javne i privatne tlake.

Na probleme najnovije historije agrara u Mađarskoj, poslije 1945, odnose se dva priloga. A. Ivanyi (526—537) dokumentirano analizira raspodjelu zemljišta poljoprivrednim slugama na državnom dobru Mezőhegyes, najvećem u županiji Csanád, što je provedeno 1945. S. Szakács, »Podaci o počecima gospodarenja poljoprivrednih zadruga i proizvodnih grupa u selima Etyek, Sarkad, Vasszilvagy i Felsőszeleste« (538—557), objavljuje više dokumenata o radu navedenih zadružnih organizacija 1945—47.

U rubrici *Recenzije* objavljeno je dvadesetak prikaza agrarno-historijskih časopisa i monografija, pretežno mađarskih i sovjetskih izdanja.

Igor Karaman

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:
KONSTANTIN BASTAIĆ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:
JAROSLAV ŠIDAK

Tajnik redakcije:
IVAN KAMPUŠ

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB